

УДК 340.131

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.9>

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

Кельба С.Г.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
деканеса юридичного факультету
Буковинського університету
ORCID: 0000-0002-1817-8160
e-mail: Skelba@ukr.net

Кельба С.Г. Вплив практики Європейського суду з прав людини на становлення правовладдя в Україні.

У статті досліджується вплив практики Європейського суду з прав людини на становлення правовладдя в Україні. Констатується, що процес розбудови сучасної демократичної, соціальної та правової держави напряду пов'язаний із ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що свідчить про зобов'язання України дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини. Аналізується законодавча база, що офіційно закріпила зобов'язання держави визнати юрисдикцію Європейського суду з прав людини як обов'язкову. Відзначається, що ЄСПЛ виконує важливу роль у контролі за дотриманням прав людини державами-учасниками, він не лише гарантує виконання положень Конвенції, але й сприяє інтеграції її норм у національні правові системи, що забезпечує їх належне застосування. Акцентується, що в українських судах впроваджується практика ЄСПЛ на основі двох основних чинників, перший з яких полягає в необхідності надання обґрунтованих рішень у відповідь на заяви учасників процесу, які вказують на можливі порушення їхніх прав, гарантованих Конвенцією; а другий – пов'язаний із конституційним обов'язком забезпечувати правосуддя відповідно до принципу правовладдя, що також підкріплюється процесуальним законодавством. Аналізується практика ЄСПЛ стосовно ключових концептів, які формують основу принципу правовладдя з виокремленням серед них законності, правової визначеності, справедливості судочинства та дотримання прав людини. Наголошується на взаємодії цих елементів між собою, що створює комплексний підхід до реалізації правосуддя. Відзначається, що законність є одним із основних елементів, пов'язаних із принципом правовладдя, і має ключове значення в практиці ЄСПЛ. Вона визначає межі допустимого втручання органів публічної влади у реалізацію прав, гарантованих Конвенцією, і регламентує дискреційні повноваження державних інституцій. Зазначається, що законність встановлює умови для обґрунтованих обмежень прав, підкреслює важливість чіткого правового регулювання для забезпечення верховенства права. Акцентується на доступності закону, котра означає, що громадяни повинні мати можливість розуміти, які правові норми стосуються їхньої ситуації, враховуючи конкретні обставини, при цьому важливо, щоб текст закону був зрозумілим, точним і послідовним, відповідав принципу правовладдя. Характеризується правова визначеність як один з основних елементів принципу правовладдя. Відзначається, що правова визначеність є критично важливою для стабільності правової системи та довіри громадян до неї. Наголошується, що важливою умовою реалізації принципу правовладдя є право на справедливий судовий розгляд, що є основою для формування правової держави, де кожен має право на захист своїх інтересів у суді, що сприяє зміцненню довіри до судової системи. Простежується позиція ЄСПЛ стосовно верховенства прав і свобод людини, а також пріоритетності їхнього забезпечення.

Ключові слова: держава, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, права людини, правовладдя.

Kelbia S.G. The influence of the practice of the European Court of Human Rights on the establishment of the rule of law in Ukraine.

The article examines the impact of the practice of the European Court of Human Rights on the formation of the rule of law in Ukraine. It is stated that the process of building a modern democratic, social and legal state is directly related to the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which indicates Ukraine's obligation to comply with international standards in the field of human rights. The legislative framework is analyzed, which officially enshrined the state's obligation to recognize the jurisdiction of the European Court of Human Rights as mandatory. It is noted that the ECHR plays an important role in monitoring the observance of human rights by the participating states, it not only guarantees the implementation of the provisions of the Convention, but also contributes to the integration of its norms into national legal systems, which ensures their proper application. It is emphasized that the practice of the ECHR is being implemented in Ukrainian courts based on two main factors, the first of which is the need to provide reasoned decisions in response to the statements of the participants in the process, which indicate possible violations of their rights guaranteed by the Convention; and the second is related to the constitutional obligation to ensure justice in accordance with the principle of the rule of law, which is also reinforced by procedural law. The case law of the ECHR is analyzed regarding the key concepts that form the basis of the principle of the rule of law, highlighting among them legality, legal certainty, fairness of the proceedings and respect for human rights. The interaction of these elements with each other is emphasized, which creates a comprehensive approach to the implementation of justice. It is noted that legality is one of the main elements related to the principle of the rule of law and is of key importance in the case law of the ECHR. It defines the limits of permissible interference by public authorities in the exercise of rights guaranteed by the Convention and regulates the discretionary powers of state institutions. It is noted that legality establishes the conditions for justified restrictions on rights, emphasizes the importance of clear legal regulation to ensure the rule of law. It emphasizes the accessibility of the law, which means that citizens should be able to understand which legal norms apply to their situation, taking into account specific circumstances, while it is important that the text of the law is clear, precise and consistent, and complies with the principle of the rule of law. Legal certainty is characterized as one of the main elements of the principle of the rule of law. It is noted that legal certainty is critically important for the stability of the legal system and citizens' trust in it. It is emphasized that an important condition for the implementation of the principle of the rule of law is the right to a fair trial, which is the basis for the formation of a state governed by the rule of law, where everyone has the right to protect their interests in court, which contributes to strengthening trust in the judicial system. The position of the ECHR regarding the supremacy of human rights and freedoms, as well as the priority of their provision, is traced.

Key words: state, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights, rule of law.

Постановка проблеми. Практика Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) є важливим фактором у формуванні правової держави та утвердженні принципів правовладдя. Рішення ЄСПЛ сприяють приведенню національного законодавства у відповідність до європейських стандартів, зміцнюючи захист основоположних прав і свобод. Українські судові органи все частіше враховують практику ЄСПЛ, що позитивно позначається на якості судочинства та підвищує довіру громадян до судової системи. ЄСПЛ стимулює законодавчі ініціативи, спрямовані на усунення прогалин у правовому регулюванні, забезпечуючи доступ до справедливого правосуддя. Застосування практики ЄСПЛ не лише сприяє адаптації українського правового простору до європейських норм, а й стає основою побудови дієвого та справедливого механізму захисту прав людини.

Метою цієї статті є дослідження впливу практики Європейського суду з прав людини на становлення правовладдя в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, з-поміж яких: С. Головатий, Є. Калюжна, М. Козюбра, О. Луців, Р. Москаль, Н. Петечел, Т. Цувіна, Г. Юровська та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, відтак постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство закріпило стратегічний напрямок на незалежний розвиток, демонструючи тверду відданість створенню та зміцненню демократичної,

соціальної та правової держави. Основоположні принципи такого суспільного устрою спрямовані на встановлення гарантій правовладдя, забезпечення дотримання основних прав і свобод кожної особи та громадянина. Свідченням такої прихильності стало рішення про ратифікацію відповідного міжнародного документа – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція) [6]. Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», ухваленого 17 липня 1997 року (№ 475/97–ВР), держава офіційно затвердила зазначену Конвенцію разом із додатковими протоколами [3]. Водночас Україна взяла на себе зобов'язання визнавати юрисдикцію ЄСПЛ як обов'язкову у всіх питаннях, що стосуються тлумачення та практичного застосування положень Конвенції. Таким чином, країна вкотре підтвердила свою відданість міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини [11, с. 111].

ЄСПЛ відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного та прозорого контролю за виконанням державами-учасниками Конвенції їхніх зобов'язань стосовно захисту прав і основоположних свобод людини [4, с. 34]. Ця судова установа слугує гарантом дотримання прав людини, здійснюючи моніторинг виконання положень Конвенції. Крім того, вона сприяє інтеграції норм та принципів Конвенції у національні правові системи, спрямовуючи їх на належне використання у внутрішній судовій практиці. Його важливе завдання полягає у розвитку норм Конвенції, яка повинна сприйматися як живий і динамічний документ. Вчений М. Козюбра з цього приводу зауважив, що «ця позиція Європейського Суду стосується не лише Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Вона має істотне значення також для національної судової практики, у тому числі практики українських судів. До так званого динамічного тлумачення Конституції та законів вони поки що вдаються нечасто. Перевага, здебільшого, віддається традиційним способам тлумачення» [5, с. 6].

Зазначимо, що реалізація рішень ЄСПЛ в Україні здійснюється згідно з положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [2]. Завдяки цьому закону у судову практику України було інтегровано використання рішень ЄСПЛ. Так у статті 17 Закону визначається, що під час розгляду справ суди зобов'язані використовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [2, ст. 17].

Впроваджуючи практику ЄСПЛ українські суди керуються двома ключовими чинниками. По-перше, це необхідність надання обґрунтованих рішень у відповідь на заяви учасників процесу, які вказують на можливі порушення їхніх прав, гарантованих Конвенцією. По-друге, це впливає з конституційного обов'язку забезпечувати правосуддя відповідно до принципу правовладдя. Окрім того, процесуальне законодавство зобов'язує суди враховувати практику ЄСПЛ при реалізації цього принципу [8, с. 172].

Аналіз практики ЄСПЛ дає змогу окреслити кілька основних концептів, що пов'язані з правовладдям і формують базу для конкретних проявів цього принципу. До таких ключових елементів можна віднести законність, правову визначеність, справедливість судочинства та дотримання прав людини [10, с. 374].

Відзначимо, що поняття законності є одним із засадничих елементів, який асоціюється із принципом правовладдя. У практиці ЄСПЛ це поняття відіграє ключову роль щонайменше у двох основних вимірах. Перш за все, саме через визначення концепту «закон» встановлюються межі допустимого втручання органів публічної влади у реалізацію прав, гарантованих Конвенцією. У цьому контексті дискреційні повноваження державних інституцій не повинні бути необмеженими; вони мають чітко регламентуватися законом [9, с. 334]. По-друге, у межах цього ж концепту визначаються умови, за яких можливі обґрунтовані обмеження окремих прав, закріплених у Конвенції. Варто зауважити, що обидва аспекти є взаємопов'язаними і взаємозалежними, формуючи комплексний правовий підхід до забезпечення верховенства права в юрисдикції ЄСПЛ [10, с. 374].

Перший аспект ґрунтується на принципі, що дискреційні повноваження органів державної влади повинні мати чітку правову основу та не застосовуватися довільно. ЄСПЛ підкреслює, що закон має передбачати обсяг таких повноважень компетентних органів та визначати порядок їх реалізації з достатньою чіткістю, аби гарантувати особі належний захист від свавільного втручання в її права. Для уникнення свавілля, нормативні акти повинні конкретизувати межі будь-яких дискреційних повноважень. Закон має право надавати органам дискреційні функції, за умови,

що межі цих функцій і порядок їх реалізації прописані настільки зрозуміло, щоб із врахуванням законності мети заходів забезпечити особі ефективний захист від незаконного втручання з боку влади [6, ст. 8].

Другий аспект стосується того, що низка статей Конвенції чітко зазначає можливість обмеження прав, гарантованих цими статтями лише за певних умов. Зокрема, в статті 5 та пункті 2 статті 11 йдеться про обмеження «передбачені законом», у статті 6 згадуються випадки «встановлені законом», у статті 7 зазначено обмеження «передбачені національним чи міжнародним правом», у пункті 2 статті 8 йдеться про обмеження «відповідно до закону [6, ст. 5, 6, 7, 8]. Підхід до перевірки правомірності обмежень прав людини складається з двох етапів: на першому аналізується наявність національного закону, який дозволяє відповідне обмеження, а на другому – оцінюється якість цього закону з огляду на стандарти, розроблені ЄСПЛ [10, с. 374].

В контексті зазначеного важливо звернути увагу на поняття «закон», яке отримує автономне трактування в межах Конвенції. ЄСПЛ неодноразово акцентував, що «закон» слід розуміти не лише в формальному сенсі. До цього поняття ЄСПЛ включає не тільки закони, затверджені парламентом, але й нормативно-правові акти загального характеру нижчого рівня, положення загального права, а також прецеденти в судовій практиці [10, с. 374].

Для визначення правомірності обмежень прав осіб у межах національного правопорядку не достатньо лише факту існування закону, що дозволяє таке втручання. Потрібно також оцінити, чи є цей закон доступним для громадян, передбачуваним у застосуванні та чи відповідає він принципу правовладдя. Доступність закону передбачає, що громадяни повинні мати реальну можливість, враховуючи конкретні обставини, зрозуміти, які саме правові норми стосуються їхньої ситуації [9, с. 334].

Текст будь-якого закону повинен бути максимально простим, точним, однозначним, системним та послідовним. Основною його характеристикою має бути зрозумілість. Суб'єктивне сприйняття закону має бути чітким і зрозумілим для кожного, однак особа, формулюючи власне розуміння закону, може звернутися за юридичною консультацією або ознайомитися з відповідною судовою практикою [9, с. 334]. Особливу роль у забезпеченні ясності та точності закону відіграють суди. Вони тлумачать його положення з урахуванням конкретних життєвих обставин, сприяючи більш чіткому розумінню норм і їх практичному застосуванню [7, с. 147].

На сьогоднішній день у практиці ЄСПЛ визначено комплекс вимог, дотримання яких є необхідним при створенні та оприлюдненні законів, а також для забезпечення своєчасного інформування зацікавлених суб'єктів про їхній зміст. Відповідно до позиції ЄСПЛ, саме дотримання цих вимог визначає якість законодавчого акту і слугує однією з ключових умов забезпечення правовладдя. Ці вимоги характеризуються взаємозв'язаністю та спільним ідеологічним підґрунтям, яке закладено в концепції «формальної законності». Відтак недотримання хоча б однієї із зазначених вимог може поставити під загрозу реалізацію принципу правовладдя [7, с. 148]. Концепція «формальної законності» надає цим вимогам першорядне значення, розглядаючи їх як фундаментальні. Крім того, з їхнього дотримання випливають інші суттєві елементи правовладдя, необхідні для ефективної реалізації цих вимог. Серед них можна виділити незалежність судової влади, відкритість і неупередженість судового процесу, відсутність адміністративного контролю над судами, а також обмеженість поліцейських повноважень. Таким чином, виконання згаданих принципів є критично важливим для підтримання і розвитку правової держави [7, с. 148-149].

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що одним із ключових елементів принципу правовладдя є правова визначеність. До основних вимог правової визначеності належать гарантії захисту від свавільного втручання державної влади у права людини, забезпечення однакового та послідовного застосування законів, обов'язкового й чіткого виконання судових рішень тощо. У своїй практиці ЄСПЛ формулює цей принцип як систему положень, які включають вищезазначені аспекти. Вимога чіткості та визначеності правових норм є однією з базових і найважливіших умов, які пред'являються до права [7, с. 152].

У своїй діяльності ЄСПЛ керується принципом, згідно з яким застосування норм права повинно бути передбачуваним для кожної особи [9, с. 334]. Людина має право розраховувати на те, що правові норми будуть застосовані до її ситуації так само, як і до інших осіб у схожих обставинах. Порушення цього принципу, зазвичай, пов'язане з довільним тлумаченням законодавства під час його практичного застосування. Відповідно до принципу правової визначеності громадяни повинні мати змогу впевнено планувати свої дії, розуміючи їхні правові наслідки [10, с. 375].

ЄСПЛ акцентує, що застосування зворотної сили закону в судових розглядах, яке позбавляє особу дієвих механізмів захисту її прав, суперечить основоположному принципу правової визначеності [10, с. 375]. У своїх рішеннях ЄСПЛ наголошує, що суддівські органи мають особливо враховувати ризики, які неминуче виникають у разі звернення до законів із зворотною силою.

ЄСПЛ неодноразово констатував, що правова визначеність вимагає стабільності у виконанні судових рішень, захищаючи принцип *res judicata*, який гарантує остаточність таких рішень. Цей принцип передбачає, що жодна зі сторін не може вимагати повторного розгляду остаточного, обов'язкового рішення лише для спроби провести повторний судовий процес чи досягти іншого результату [10, с. 375]. Повноваження судів вищої інстанції щодо перегляду справ мають спрямовуватися виключно на виправлення судових помилок або усунення неправомірних рішень, а не на забезпечення нового розгляду. Перегляд справи не повинен використовуватися як прихована форма апеляції, тоді як розбіжність у думках щодо одного й того ж питання не є виправданою підставою для цього. Відхилення від зазначеного принципу можливе лише у випадку незалежних та невідворотних обставин.

Ключове значення для забезпечення ефективності судочинства та реалізації принципу верховенства права має вимога невідворотного виконання судових рішень. ЄСПЛ неодноразово підкреслював важливість цього аспекту, зауважуючи, що невиконання судових рішень, що шкодить одній зі сторін, суперечить принципу ЄСПЛ правовладдя відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції [6, ст. 6].

Зауважимо також, що важливою умовою реалізації принципу правовладдя є забезпечення права на справедливий судовий розгляд. ЄСПЛ акцентує увагу на ключовій ролі статті 6 Конвенції, яка втілює основоположний принцип правовладдя [6, ст. 6]. У розгляді скарг щодо порушення пункту 1 статті 6 особлива увага приділяється тому, що втручання виконавчих органів в особисті права повинно підлягати ефективному нагляду, переважно із боку судових органів. Право на судовий захист включає гарантії справедливого судового розгляду, доступності правосуддя, дотримання рівності сторін у процесі, а також забезпечення єдності громадянських та інших прав із їхньою соціальною еволюцією. Ці принципи формують основу для побудови правової держави [9, с. 334].

ЄСПЛ встановив, що в цивільних справах принцип правовладдя нерозривно пов'язаний із доступом до правосуддя [1, с. 1175-1176]. Для того щоб право на доступ до суду було дієвим, особа повинна мати реальну й безперешкодну можливість оскаржити дії держави, які втручаються у реалізацію її прав. Враховуючи принцип правовладдя в умовах демократичного суспільства, національне законодавство повинно забезпечувати такий ступінь доступу до внутрішньодержавних засобів правового захисту, який гарантує людині можливість скористатися правом на доступ до суду [4, с. 35]. У зв'язку з цим ЄСПЛ зазначив, що право на доступ до правосуддя як можливість звернутися до суду є однією з невід'ємних частин «права на суд», передбаченого пунктом 1 статті 6 Конвенції [6, ст. 6]. Це право має супроводжуватися додатковими гарантіями, які стосуються організації, складу суду та ходу судового процесу. Сукупність цих гарантій якраз і утворює право на справедливий судовий розгляд. Право на справедливий судовий розгляд має тлумачитися з урахуванням положень Преамбули до Конвенції, де проголошено, що принцип правовладдя є частиною спільного надбання держав-учасниць.

Щодо гарантій, які застосовуються у кримінальних провадженнях, важливо окремо виділити такі ключові аспекти: презумпцію невинуватості (пункт 2 статті 6 Концепції), принципи *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege* (відсутність злочину та покарання без закону, стаття 7 Концепції) у практиці ЄСПЛ, заборону катувань (стаття 3 Концепції) [6, ст. 3, 6, 7], а також ефективні заходи розслідування у випадках загибелі особи [10, с. 376]. Варто зазначити, що презумпція невинуватості регламентована не лише статтею 6 Конвенції, а й походить із принципу правовладдя. ЄСПЛ вважає, що стаття 6 Конвенції, яка гарантує забезпечення права на справедливий судовий розгляд, зокрема право на презумпцію невинуватості, покликана закріплювати один із основоположних принципів правовладдя [6, ст. 6].

У доповнення до згаданих формальних складових верховенства права слід звернути увагу і на матеріальну складову цієї концепції, яка в практиці ЄСПЛ полягає у вимозі дотримання прав людини та пріоритетній ролі їх охорони [10, с. 376]. Важливим є те, що принцип правовладдя в інтерпретації ЄСПЛ зводиться до верховенства прав і свобод людини та громадянина, а також до пріоритетності завдань їхнього забезпечення та захисту. Це демонструє визнання ЄСПЛ того, що

права та свободи людини не є результатом виключно державного дарування, а мають невідчужуваний і фундаментальний характер. Ще одним ключовим аспектом є акцент ЄСПЛ на принципі рівності всіх осіб перед законом і забороні дискримінації. Конвенцією визначено, що користування правами та свободами, має бути забезпечене «без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [6, ст. 14].

Висновки. Практика Європейського суду з прав людини є важливим фактором у формуванні правової держави та утвердженні принципів правовладдя в Україні, стрижневими елементами якого є законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед законом. Практика ЄСПЛ впроваджується у судах України через необхідність прийняття обґрунтованих рішень щодо порушення прав учасників процесу та конституційний обов'язок забезпечення правосуддя. Даний підхід слугує невід'ємною умовою реалізації судом його основної функції гаранта справедливості і забезпечення доступу до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головатий С.П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 2: Від доктрини – до принципу. К.: Фенікс, 2006. С. XLVII-LV, 625-1276.
2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. ст. 260.
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40, ст. 263.
4. Калюжна Є.С. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національну систему України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія ПРАВО. Вип. 64. С. 32–36.
5. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2007. Т. 64. С. 3–9.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 08.10.2025).
7. Луців О.М. Верховенство права: сучасні інтерпретації: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.М. Луців; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2014. 205 с.
8. Москаль Р. Вимоги верховенства права відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 2 (47). С. 163–177.
9. Петечел Н.М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 86. Ч. 5. С. 331–335.
10. Цувіна Т.А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379.
11. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–130.